

Ill. 10: Sukkerøse (efter Carstens, 1981, s. 95)

4 Magens og samtidige missionærgrammatikker

Da Magens skrev sin grammatik i 1769, blev der omtrent samtidigt skrevet flere andre grammatikker over eksotiske sprog, der taltes i lande, hvor såvel danske som udenlandske kristne missionærer kom for at udbrede det kristne evangelium blandt den lokale såkaldte “vilde” eller “hedenske” befolkning. I dette kapitel vil jeg se, hvorledes Magensens grammatik i sin opbygning ligner andre af disse grammatikker skrevet af danskere.

Der findes i „Bibliotheca Danica” (Bruun 1877-1902) følgende grammatikker, som er skrevet op til denne periode, og som det derfor er muligt, at Magens har kendt. Jeg vil derfor se nærmere på dem i dette kapitel, og gør det i kronologisk orden.

- Knud Leem: „En lappisk Grammatica efter den Dialect, som bruges af Field-lapperne udi Porsanger-fjorden”. Udgivet i 1748.
- Paul Egede: „Grammatica Groenlandica Danico-Latina”. Udgivet i 1760.
- Christian Protten: „En nyttig grammaticalsk Indledning til tvende hidtil gandske ubekiendte Sprog, Fanteisk og Acraisk (paa Guld-kysten udi Guinea), efter den danske Pronunciation og Udtale” Udgivet i 1764.

4.1 Knud Leem, 1748

Knud Leem¹ var blevet uddannet som teolog i 1715, da han var 18 år, og startede sin karriere med at undervise i nogle år i Sunn- og Nordmøre, der ligger lidt sydvest for Trondheim i det vestlige Norge, hvor han i øvrigt studerede det lappiske sprog. Herefter blev han i 1725 ansat som missionær ved Porsanger Fjorden i den nordlige del af Finnmarken. Omkring 1728 fik han stilling i byen Alta lidt vest for Porsanger Fjorden, inden han i 1734 flyttede til det sydvestlige Norge omkring Stavanger, hvor han boede, da hans lappiske grammatik udkom i 1748. I

¹ Hele dette afsnit er baseret på Blangstrup (1915-30) bd. XV, s. 582.

fortalen til grammatikken skriver Leem (1748, fortalens s. 7), at han arbejdede som missionær hos lapperne i perioden 1725-29.

Denne grammatik er langt den største af de tre her behandlede, idet den er på i alt 482 sider fordelt på fire afdelinger. Den første afdeling, der blot er på 17 sider består af dedikation og fortale; mens anden del, der er på 388 sider, udgør den egentlige grammatik. Tredie del på 31 sider er en udbygget indholdsfortegnelse til den foregående del, idet der ikke blot nævnes titler; men også en forklaring på, hvad der er beskrevet under disse titler. Fjerde og sidste del på 46 sider indeholder først en oversættelse til lappisk af to sider fra Holbergs Kirkehistorie, og dernæst en ord for ord analyse af disse to sider. Da eksempeldelen på ingen måde kan sammenlignes med Magenses eller nogen af de øvrige grammatikkers, vil jeg ikke komme nærmere ind på den her.

4.1.1 Fortalen

I fortalen konstaterer Leem, at det lappiske sprog ikke ligner nogen af de i nærheden talte sprog hverken i grammatik eller ordforråd; men viser, at det på nogle punkter ligner hebræisk i henseende til måden at bøje ordene på (Leem, 1748, fortalens s. 3), og at flere ord ser ud til at kunne vise slægtskab med hebræiske, græske og latinske ord med omtrent samme betydning (ibid. s. 4-6).

4.1.2 Den grammatiske del

Grammatikken indledes med en beskrivelse af ordklasserne på siderne 1-370 og afsluttes på siderne 371-388 med en beskrivelse af sprogets skrivemåde. Leem forklarer selv, hvorfor han sætter denne del sidst — hvilket tyder på, at det var en afvigelse fra dens sædvanlige placering i grammatikker. Årsagen er, at han vil henviser til grammatikkens sider i sin gennemgang af skrivemåden, og det kunne han først, når han kendte tekstens placering efter trykningen. Leems grammatik er så iøjnefaldende meget længere end Magenses, at jeg ikke vil tælle karakterer per side for at give en præcis sammenligning af forskellen.

4.1.2.1 Ordklasserne

Af tabel 23 nedenfor ses rækkefølgen i Leems gennemgang af ordklasserne. Nogle af overskrifterne har mere specifikke underoverskrifter, som jeg ikke har medtaget her; men vil nævne nedenfor.

Tabel 23: Inddelingen af Leems grammatik.

Titel	Side	Titel	Side
Om Nomine	1	Om Specie Verborum	280
Om Declinatione Substantivorum	1	Om Verbis Inchoativis	283
Om Declinatione Adjectivorum	14	Om Verbis Desiderativis	300

4. Magens og samtidige missionærgrammatikker

Om Specie Nominum	36	Om Verbis Derivatis	312
Om Derivativis Diminutivis	44	Om Figura Verborum	314
Om Numeralibus	49	Om Verbis Impersonalibus	314
Om Pronomine	68	Nogle få Observationer om	
Om Declinatione Pronominum	68	Verborum Construction	316
Om Figura Pronominum	134	Om Adverbiorum Bemærkelse	333
Om Verbo	135	Om Specie Adverbiorum	344
Om Genere Verborum	135	Om Comparatione	
Om Formatione Temporum i et		Adverbiorum	347
Verbo, der konjugeres i en		Om Figura Adverbiorum	348
bekræftende Mening	135	Om Præpositionibus	349
Om Formatione Temporum i et		Om Specie Præpositionibus	355
Verbo, der konjugeres i en		Om Conjunctionibus	358
negerende Mening	189	Om Specie Conjunctionum	360
Om Verbis Anomalis	241	Om Figura Conjunctionum	361
Om Verbis Variantibus	241	Om Interjectionibus	361
Om Verbis Defectivis	246	Om Particulis Encliticis	362
Om Verbis Abundantibus	246	Om N. Paragogico	366
Om Verbis Auxiliaribus	247		

Igennem hele grammatikken giver Leem talrige eksempler på de former og fænomener, som hans grammatiske beskrivelse dækker, og så godt som ingen steder — på nær ved udsagnsordenes bøjning — opstilles beskrivelsen i andet end løbende tekst.

Under overskriften “Nomine” samler Leem såvel navne- som til-lægsord og gennemgår først navneordenes bøjning i fald, der ifølge teksten er så enkel, som det ses af tabel 24.

Tabel 24: Navneordenes bøjning i fald.

Fald	Ental	Flertal
nom	-	-k
gen	-	-i
akk	-	-t
voc	-	-k
dat	-i	-di
abl	-st / -n	-n

Men Leems eksempler (Leem, 1748, s. 1-9) viser, at det langt fra er så enkelt, hvad han også selv er klar over, idet afvigelser forklares på de følgende sider.

Hans eksempler underbygger dog reglerne i, at der på lappisk er de ovenfor viste morfologisk funderede fald, når man ser bort fra vokati-ven, der falder sammen med nominativen i såvel en- som flertal.

Ved tillægsordene forklares først, at de, når de står som navneord, bøjes som disse. Siden forklares, hvorledes de forandres, når de står attributivt, hvor de kun udviser forskel i tal, dog kun i 1. grad; men ikke i fald. Når tillægsordene derimod står prædikativt forandres de normalt ikke. Dog kan de i tredje grad, hvor de lægger sig til et navneord i flertal, eventuelt tilføjes en flertalsmarkering *-ak* (ibid. s. 30).

Leem bemærker, at fordobles tillægsordet, bliver meningen en forstærkning (ibid. s. 27).

I sin beskrivelse af tillægsordets former forklarer Leem også, hvorledes brugen afviger fra dansk. Som for eksempel (ibid. s. 33) at tillægsordet i en sætning som denne: 'han er størst', hvor der kun sammenlignes to personer, på lappisk står i anden og ikke som på dansk i tredje grad.

Det næste afsnit i dette kapitel beskriver, hvorledes der findes navneord, som ikke findes i enten en- eller flertal, hvorefter de næste afsnit beskriver, hvorledes henholdsvis navneord og tillægsord kan afledes af andre ord.

I det næste afsnit beskrives hvorledes diminutiver dannes: enten ved tilføjelse af en endelse til navneordet eller såvel ved endelse som foranstillet tillægsord.

I de næste to afsnit gennemgås talordene, først tælle-tallene og siden ordenstallene, hvor Leem giver eksempler på alle fra 1 til 99 til trods for absolut regelmæssighed. Leem giver også flere oplysninger om brugen af talordene, for eksempel hvornår de bøjes som navneord, og at talordet *goust* 'to' i nogle situationer benyttes som bindeordet 'og' med formen *gousto* (ibid. s. 56). Under tælleordene behandles også stedordet 'ingen'.

I to små afsnit beskrives herefter, hvad Leem kalder "Numeralibus Multiplicativis og Temporalibus", der dækker over henholdsvis 'x gang(e)' og 'x år/dag(e) gammel'.

Kapitlet om stedordene indledes med to afsnit om bøjningen i fald og forklaring på brugen af 1., 2. og 3. persons stedord i ental; heraf fremgår det i øvrigt indirekte, at der også findes dualis-stedord. I de næste afsnit beskrives flere upersonlige stedord, såvel bestemte som ubestemte, og både med hensyn til bøjning og brug. Dernæst følger en forklaring på brugen af de tilbagevisende stedord 'sig', 'mig' etc. Det næste afsnit omhandler ejestedordenes former og brug. Ejeforholdet kan også markeres med suffikser, hvis form og brug forklares i de næste afsnit. Hvorunder også forklares, at forholdsord kan suffigeres med ejestedordet (ibid. s. 121) — i øvrigt på samme måde som på ungarsk.

I næste afsnit beskrives de negative stedord, hvis betydning blandt andet kan ses af eksempel 43 herunder (fra *ibid.*, s. 131), hvor det almindelige stedord i anden person ental er *don* ‘du’ med den negerede variant *amad* ‘du ikke’.

Eksempel 43: Negativt stedord.

<i>Varot</i>	<i>jezhiad,</i>	<i>amad</i>	<i>Katzhiat.</i>
V.IMP	2PSG.REFL	2PSG.NEG	V.INF
‘Vogte dig, at du ikke skal falde’.			

I det sidste afsnit om stedordene beskrives, hvorledes nogle er simple og andre sammensatte.

Kapitlet om udsagnsordene indledes med oplysningen om, at der findes aktive, passive, neutrale samt neutrale passive udsagnsord², hvorefter formerne i udsagnsordets forskellige tider og måder beskrives på ganske indviklet vis i næste afsnit. Efter formen i nogle bestemte tider og måder skilles de i fem bøjninger, der siden opstilles hver for sig på langt mere overskuelig vis end ovenfor, idet de her vises i alle tider, måder og personer, samt i aktiv og passiv. Det første ord, der vises på denne måde, er et udsagnsord i “den bekræftende Mening”.

Om de to typer neutrale udsagnsord forklarer Leem, med hvilken bøjning de bøjes, med det forbehold, at de jo kun bøjes efter den aktive del, idet de bøjes som aktiv, men har passiv betydning. Efter disse næsten skematiske opstillinger kommenterer Leem for hver bøjning deres brug og afvigelse fra den danske måde at benytte udsagnsordenes tider og måder på. På samme måde som for de “bekræftende” udsagnsord gennemgås nu de “nægtende” i fem bøjninger; det burde have været en kortere gennemgang, idet personbøjningen bortfalder med det negerede stedord, som Leem selv er opmærksom på (*ibid.* s. 195); men alligevel viser han alle personerne!

De næste afsnit beskriver tre grupper af udsagnsord, der afviger fra de ovenfor anførte paradigmer. Leem kalder dem (*ibid.* s. 241) “Verba Variantia, Defectiva og Abundantia”, og viser med paradigmer, hvorledes de så bøjes. Dernæst opstilles bøjningen af hjælpeudsagnsordet *Lem* ‘jeg er’, hvorunder Leem bemærker (*ibid.* s. 252), at et ejerforhold, der på dansk vises med ‘jeg har X’ på lappisk hedder ‘for mig er X’ — som i øvrigt også på andre finsk-ugriske sprog. Hernæst opstilles flere andre hjælpeudsagnsord i paradigmer. Også her følges paradigmerne af lange forklaringer på brugen af de forskellige former.

I det næste afsnit (*ibid.* s. 280) om udsagnsordene beskrives, at nogle er primitive — altså bestående af kun én ordstamme — og andre

² Leem (1748, s. 135) benævner dem “Verba Activa”, “Passiva”, “Neutra” og “Neutra passiva”.

aflødte. Hvilke ordklasser og ord, afledningerne stammer fra, nævnes også.

Dernæst følger afsnit om “*Verbis Inchoativis*”³ og “*Verbis Desiderativis*”⁴, der beskrives, og hvis bøjning vises som ved de ovenstående udsagnsord. Herefter følger en beskrivelse af andre afledninger, med hvilke der dannes udsagnsord.

Leem noterer kort (ibid. s. 314), at der stort set ikke findes sammensatte udsagnsord, og at der findes upersonlige udsagnsord, inden han går over til at beskrive, hvilke danske udsagnsord der udtrykkes med anderledes konstruktioner på lappisk i forhold til på dansk

Det næste kapitel er en gennemgang af “*Participiis*”, der i første omgang vist i bøjningen af udsagnsordene; men som Leem nu (ibid. s. 328-32) forklarer dannelsen, betydningen og brugen af.

Det følgende kapitel indledes med en beskrivelse af betydningen af “*adverbiorum*” altså biordene, der er opdelt i enogtyve grupper på samme måde som i de øvrige grammatikker, jeg gennemgik i forrige kapitel. Dernæst følger en beskrivelse af, hvorledes nogle biord er simple og andre afledte af andre ord. I næstsidste del af beskrivelsen af biordene findes en beskrivelse af deres gradbøjning, inden kapitlet afrundes med en beskrivelse af biordenes “*Figura*”, altså hvorvidt de er simple eller sammensatte.

Kapitlet herefter om forholdsordene indledes med at konstatere, at de fleste er efterstillede (altså postpositioner), og kun nogle få er foranstillede (altså præpositioner). I de næste afsnit beskrives betydningen af mange af forholdsordene, heriblandt den forskel der også findes i blandt andet ungarsk på ord, der henholdsvis betegner stedet og bevægelse til stedet, som det kan ses af eksemplerne 44 og 45 herunder (fra ibid. s. 351)

Eksempel 44: Forholdsord udtrykkende tilstand.

<i>Son</i>	<i>zhiokka</i>	<i>ged‘ge</i>	<i>ald</i>
3PSG	V	sten	PRÆP.STILSTAND

‘Hand sidder paa Stenen.’

Eksempel 45: Forholdsord udtrykkende bevægelse.

<i>Son</i>	<i>zhiokkani</i>	<i>Ged‘ge</i> ⁵	<i>ala</i>
3PSG	V	sten	PRÆP.BEVÆGELSE

‘Hand satte sig paa Stenen.’

³ F. eks. ‘jeg læser’ —> ‘jeg begynder at læse’ (ibid. s. 283).

⁴ F. eks. ‘jeg læser’ —> ‘jeg har lyst til at læse’ (ibid. s. 300).

⁵ Det er mig uvist, hvorfor Leem benytter skiftevis stort og lille begyndelsesbogstav.

I det sidste afsnit om forholdsordene noteres det, at nogle er simple og andre afledte, samt hvorfra disse er afledt.

I det næste korte kapitel behandles bindeordene. Disse opdeles i forskellige typer som blandt andet “Copulativæ” og “Concessivæ” og deres brug og betydning forklares. Og som ved de forrige ordklasser beskrives også her, hvorledes nogle er primitive og andre afledte, samt at nogle er simple og andre sammensatte.

Udråbsordene beskrives kort med hensyn til deres betydning i næste kapitel.

Herefter følger et kapitel om “Particulis Encliticis”, der ud fra deres danske betydning for mig at se er en rodebunke af bindeord og biord. Flere af dem er i øvrigt ikke hele ord men stavelser, der føjes til andre ord såvel først som sidst.

Det sidste kapitel i denne grammatiske del bærer titlen “Om N. Paragogico”, der sandsynligvis betyder ‘Om afledning/forlængelse med -n’. Af eksemplerne — hvoraf der er mange — ses det, at det er navneord, der får tilføjet dette -n. I første omgang mener Leem (ibid. s. 366) ikke, at det ændrer ordets betydning; men forklarer senere, at formen med -n benyttes i nogle bestemte situationer, som af eksemplerne viser sig at være omsagnsled til grundled (ibid. s. 369-70) og omsagnsled til genstandsled (ibid.). Leem er tilsyneladende ikke klar over disse grammatiske begreber, for han giver flere eksempler, der på mere eller mindre indviklet vis viser dette, uden at hæfte et begreb derpå.

4.1.2.2 Skrivemåden

Dette sidste afsnit indledes med en forklaring af, at der på forskellige dialekter er forskelle i udtalen af nogle lyd (f. eks. benyttes i nogle dialekter [k], hvor andre bruger [g]). Ligeledes forklares, hvorledes en lyd (f. eks. [k]) gennem et ords bøjning forandres til en anden (f. eks. [g]) i samme dialekt.

Om selve retskrivningen bemærker Leem, at den er vanskelig på grund af

„den stærke Sibilo, og Aspiratione, som i mangfoldige Ord forekommer, samt af en Deel Diphtongis” (Leem 1748, s. 377-78).

Men han løser problemet ved at indføre brugen af <h> efter en konsonant for at vise, at den er pustet. Leem bemærker dernæst (ibid. s. 381) — dog uden at bruge termen — at visse lyd assimileres på lappisk. Der-

næst gennemgås alle tvetydne med eksempler på ord, hvori de forekommer. På knapt én side beskrives trykfordelingen i lappiske ord, hvorefter nogle dialektale forskelle beskrives på de næste par sider. På de sidste knapt halvanden side i dette kapitel beskrives ordstillingen sporadisk.

4.1.3 Sammenligning

Alene ved sit sidetal (482) er denne grammatik langt større end Magenses; men også i dens gennemgang af grammatikken, hvor Leems indeholder langt flere eksempler end Magenses, er denne grammatik mere voluminøs.

Leems grammatik blev indirekte til på opfordring af Missionskollegiet, da det i 1743 gav ordre til præsterne i Norge om at indsamle norske ord og talemåder. Leem fandt det derfor sandsynligt, at også en indsamling af lappiske ord og talemåder ville blive påskønnet (Leem 1748, dedikationen s. 4-5). Leem skrev sin grammatik dels for missionens skyld, dels for det lappiske sprogs egen skyld, som det fremgår af hans fortale (Leem, 1748, fortalens s. 1-2). Om årsagen til længden på værket skriver Leem selv (ibid. s. 9), at alle eksemplerne, der giver de mange sider, er med for at én, der ønsker at lære lappisk, kan klare sig med dette værk.

Magenses og Leems værker adskiller sig således på flere punkter: Leems er betydeligt længere end Magenses, han har eksemplificeret alle sine beskrivelser, og eksempeldelen efter grammatikken indeholder ingen samtaler eller talemåder.

Men de to værker ligner også hinanden; dels har de begge til formål at hjælpe den danske mission i fjerne egne, dels er deres opbygning i grove træk den samme, som det ses af tabel 25 herunder, der er sorteret efter Leems inddeling.

Tabel 25: Opbygningen af Magenses og Leems fremstillinger.

Leems overskrifter	Magenses paragraffer
Om Nomine	3,5,6,7,8 og 14
Om Pronomine	9,10 og 11
Om Verbo	12 og 13
Om Adverbiorum Bemærkelse	17
Om Præpositionibus	18
Om Conjunctionibus	19
Om Interjectionibus	20 ⁶
Om Particulis encliticis	ikke behandlet
Om N. Paragogico	ikke behandlet
Skrivemåden	1 og 2

⁶ Denne paragraf mangler nummer hos Magens; men findes efter §19 og før eksemplerne.

Som det ses beskæftiger Leem sig ikke med alle de samme ting som Magens, idet dennes paragraffer 4, 15 og 16 (afsnittene om artikler og navnene på måneder og ugedage) ikke findes hos Leem. Ligesom Magens naturligvis ikke behandler “*Particulis encliticis*” og “*N. Paragogico*”, der er specifikke for lappisk. Rækkefølgen derudover er, når der ses bort fra placeringen af eksempeldelen, overordnet ens. Den interne rækkefølge i præsentationen af “*nomine*” er dog ikke den samme hos de to, idet Magens har valgt at placere behandlingen af talordene efter udsagnsordene, hvor Leem har dem placeret til slut i behandlingen af “*nomine*”.

Leem benytter overalt latinske grammatiske termer og også den latinske grammatiks ordklasseinddeling, ligesom han beskriver fald i navneordene og mange tider i udsagnsordene; men da begge i modsætning til på kreolsk er rimeligt begrundet morfologisk, kan det ikke ses, om Leem følger den latinske grammatik eller det beskrevne sprog.

Af ovenstående sammenligning kan jeg ikke udelukke, at Magens har kendt Leems grammatik; men jeg mener ikke, at han har benyttet den som ramme for sin grammatik, idet primært forskellen på inddragelsen af eksempelmateriale er for stor.

4.2 Paul Egede, 1760

Paul Egede, der var søn af den første norske missionær i Grønland, Hans Egede, var opvokset i Grønland, hvorfor hans grønlandske var næsten som en indfødt grønlænders. Paul Egedes grammatik, der er den første egentlige og større grammatik for grønlandsk⁷, er skrevet parallelt på dansk og latin, således at alle venstresider (de lige) er på dansk og alle højresider (de ulige) på latin. Eksempellister gentages dog ikke på de to sprog; men begynder på de danske sider og fortsætter på de tilhørende latinske. Eneste undtagelser fra dobbeltsprogethed er dedikationen til grev J. L. von Holstein, der var første General-Kirke-Inspector i København, og indholdsfortegnelsen, der begge alene er på dansk.

Grammatikken er ligesom Magenses opbygget med en rent grammatisk del efterfulgt af samtaler og talemåder. Selve den grammatiske del strækker sig over 206 sider (hvilket altså vil sige omkring 103 på hvert sprog). Antal karakterer per side er omtrent $\frac{2}{3}$ af antallet hos Magens, hvis grammatik kun er på 23 sider. Herved bliver Egedes gram-

⁷ Hans fader, Hans Egede, har produceret mindre grammatiske oversigter i rapporter sendt til Missionskollegiet.

matik omtrent tre gange så lang som Magenses. Til eksemplerne benytter Magens og Egede stort set lige meget plads.

Når jeg fremover angiver, hvor mange sider et afsnit hos Egede strækker sig over, udelades de latinske sider for at lette sammenligningen med Magenses grammatik.

Inden Egede når til den egentlige grammatik, har han en indledning på fire sider, hvori han blandt andet forklarer lidt om det grønlandske sprogs slægtskab med andre sprog. Egede skriver deri, at han er klar over at hans grammatik ikke er fuldkommen; men håber, at den kan gøre nytte blandt de danske missionærer. Ligeledes håber han, at den kan gøre nytte blandt missionærerne i Hudson Bay, da eskimoernes sprog dér minder om det grønlandske.

Egedes grammatik er, som nævnt, opdelt i tre dele, første del med sproglyd og ordklasser på siderne 2-181, anden del med syntaksen på siderne 182-205 og tredie del med talemåder og samtaler på siderne 206-235, som det ses af tabel 26:

Tabel 26: Opbygningen af Egedes grammatik.

Titel	Side	Titel	Side
1. kapitel		Om Verbo	186
Om Bogstaver	2	Om Beskaffenheden af de ord,	
Om Accenter	6	der ikke flecteres s. s.	
2. kapitel		Adverbia, Conjunctioner,	
Om Nomine	8	Præpositioner,	
3. kapitel		Interjectioner	198
Om Pronomine	32	I. Adverbia	198
Om Præpositionerne	62	II. Conjunctioner	200
Om Genere	68	III. Præpositioner	202
Om Verbo	68	IV. Interjectioner	204
Om Adverbis	164	Nogle Grønlandske	
Register over verba		Talemaader	206
Composita	172	Samtale mellem 2	
Nogle Anmærkninger om		grønlændere	214
det Grønlandske Sprogs		Samtale mellem en missionær	
Syntaktiske Beskaffenhed	182	og grønlander	240
Om Nomine	182	Rettelsesblad	236 ⁸

⁸ Dette blad burde have været nummereret 256, da det kommer efter s. 255, og s. 236 er brugt til noget andet.

4.2.1 Den grammatiske del

Egede indleder som Magens sin grammatik med en beskrivelse af sprogets lyd, selvom han her kalder det bogstaver. Han gør en del ud af at forklare, hvorledes der foregår assimilation, når ord stilles sammen; herunder at kvinder sine steder benytter sig af andre assimilationer end mænd. Derimod forklares de særlige grønlandske lyd ([ɾ] og [G] m. fl.) ikke udover en bemærkning om, at

„sproget [har] nogle ubekiendte Vocaler, og dobbelte Konsonanter som forvolder at somme Ord ikke kan skrives efter udtalen.” (Egede 1760, s. 2)

I næste afsnit beskriver Egede — så vidt som jeg kan forstå deraf — de i skriften anvendte accenter, der benyttes til at vise, om en stavelse er lang eller kort.

Beskrivelsen af “nomine” er opdelt i en kort beskrivelse af tillægsord på knapt en side efterfulgt af en beskrivelse af navneordene på cirka 12 sider. Denne beskrivelse indledes med talbøjningen, hvor Egede har medtaget dualis. Herefter beskrives navneordenes fald, hvor Egede — uden at kalde det sådan — beskriver, at grønlandsk er et ergativt sprog⁹. Han medtager de sædvanlige seks latinske fald, selvom hans eksempler viser, at dativ og akkusativ er sammenfaldende.

I næste afsnit opstiller Egede dels de personlige og demonstrative stedord, dels de possessive endelser og viser hvorledes navneordene markeres med ejestedordsendelserne. Denne beskrivelse strækker sig over flere sider, da hver af de fjorten grupper af navneord, som Leem opstiller på baggrund af deres endelser (jvf. tabel 27 nedenfor), gennemgås for sig.

Tabel 27: Egedes grupper af grønlandske navneord.

Gruppe	Endelse(r) ¹⁰	Gruppe	Endelse(r)
1	-a	8	-o / -u
2	-Cak	9	-ut / -aut
3	-Vak	10	-uk
4	-e	11	-ok
5	-ek	12	-et
6	-bik / -vik	13	-it
7	-ik	14	-eit / -lit

⁹ Jævnfør Michael Fortescue: „West Greenlandic”, Croom Helm, London, 1984.

¹⁰ C betegner her en vilkårlig medlyd, og tilsvarende betegner V en vilkårlig selvlyd.

“Præpositioner” kalder Egede de endelser, han oversætter til danske forholdsord, til trods for, at de rent faktisk er postpositioner eller suffikser, idet de føjes efter navneordene.

Ganske kort noteres det, at der ikke er kønsforskel på grønlandsk.

Beskrivelsen af udsagnsordene er langt den største i denne grammatik, eftersom siderne 74-162 benyttes til visning af bøjning i tid, tal og måde. I indledningen af denne del opdeles udsagnsordene i fire slags efter deres endelse, som det kan ses af tabel 28:

Tabel 28: Egedes grupper af grønlandske udsagnsord.

Gruppe	Endelse(r)
1	- <i>r-pok</i>
2	- <i>k-pok</i>
3	- <i>pok</i> , - <i>ok</i> & - <i>vok</i>
4	- <i>au</i>

Derudover opdeler Egede udsagnsordene i Enkelte og Sammen-satte, hvorunder findes bekræftende og nægtende. Derudover findes fire, som Egede kalder “verba defectiva”. Der er seks måder: “Indicativus”, “Interrogativus”, “Imperativus”, “Permissivus Conjunctivus” og “Infinitivus”. Der er tre tider: “Præsens”, “Præteritum” og “Futurum” (der kan opdeles i to: “Primum” og “Secundum”, dog uden forklaring af betydningsforskellen).

Her er der altså ikke blot tale om en slavisk overtagelse af den latinske grammatiks mange flere tider og måder; men om en tillempning til det grønlandske sprog.

Som Magens og — som vist — også andre grammatikforfattere giver Egede blot oversatte lister med biordene opstillet i flere større eller mindre grupper, hvorunder også talordene findes. På samme måde vises også binde- og udråbsord.

De sidste sider i denne afdeling er et register over “Verba Composita”, der er sorteret efter henholdsvis det grønlandske og danske ord; men hvorledes listerne skal benyttes, fremgår ikke.

4.2.2 Syntaksen

I denne del beskriver Egede først den grønlandske ordstilling såvel i sætningen som internt i dens led, hvorfor de enkelte ordklasser gennemgås for sig. Dernæst beskriver han også hvorledes de forskellige

former af udsagnsordet benyttes — som for eksempel, at “præsens” ofte benyttes for “præteritum”.

4.2.3 Eksempeldelen

Denne del indledes med fem sider med talemåder og udtryk med både en direkte og en flydende oversættelse. Da der ikke er sammenfald mellem talemåderne på grønlandsk og kreolsk, hverken i direkte ordvalg eller i de emner, der behandles, vil jeg ikke gennemgå dem nøjere. Herefter følger to samtaler, der strækker sig over fyrré sider med oversættelse til både dansk og latin. Jeg sammenligner disse med Magenses i næste afsnit.

4.2.4 Sammenligning

I strukturel henseende er Egedes og Magenses grammatikker nogenlunde ens. De har jo også begge til formål at hjælpe den danske mission i fjerne egne, og de er begge opbyggede med en grammatisk del og en eksempeldel. Den grammatiske gennemgang følger det samme mønster hos de to forfattere med regler ledsaget af eksempler og ved i det store hele at være bygget over den latinske grammatiks kategorier, idet begge uden overvejelser overtager de latinske ordklasser og terminologi og stort set også de latinske fald, tider og måder.

Rækkefølgen i præsentationerne følges dog ikke helt ad, som det ses i tabel 29 herunder, hvor jeg til venstre har opstillet Magenses kapitler med overskrifter og til højre har noteret, hvor samme emne behandles hos Egede.

Tabel 29: Opbygningen af Magenses og Egedes fremstillinger.

Magens^a Egede	
1. Om Udtalen	1. kapitel.
2. Om Diphthongis	2. kapitel.
3. Om Declinationer	2. kapitel.
4. Om Generibus	2. kapitel 3. kapitel, 3. afsnit
5. Om Diminutivis	2. kapitel
6. Om Adjectivis	2. kapitel
7. Om Substantivis og Adjectivis	2. kapitel syntaksen

8. Om Gradibus Comparationis	^a	2. kapitel
9. Om Pronomibus Personalibus		
10. Om Pronomibus Demonstrativis	^a	3. kapitel, 1. afsnit
11. Om Pronomibus Relativis & Interrogativis		
12. Om verba Auxiliari for Wees. At være	^a	3. kapitel, 4. afsnit
13. Om andre Verbis		Ösyntaksen
14. Om Num. Cardin. & Ordin.	^a	3. kapitel, 5. afsnit
15. Om Månedernes Navne	^a	ikke behandlet
16. Om Dagene i Ugen		
17. Om Adverbiis	^a	3. kapitel, 5. afsnit
18. Om Præpositionibus	^a	3. kapitel, 2. afsnit
19. Om Conjunctionibus	^a	syntaksen
Om Interjectionibus & Exclamationibus	^a	syntaksen

Med sin syntaktiske beskrivelse adskiller Egede sig væsentligt fra Magenses grammatik, som kun ganske sporadisk indeholder beskrivelser af ordstilling eller brugen af for eksempel udsagnsordenes forskellige tider og måder. Som et af de få eksempler hos Magens kan dog nævnes hans tredje note på side 16 om, at *ka* 'er' benyttes i stedet for *ben* 'er'; mens Egede altså benytter 24 sider til beskrivelse af syntaksen.

Med hensyn til samtaleeksemplerne hos Magens og Egede er der blot delvis lighed, idet Egede kun har to og Magens 13 samtaler. Hvor den ene af Egedes samtaler er mellem to lokale, har Magens to. Begge har de én samtale mellem en lokal og en religiøs dansk person. Emnerne for samtalerne er heller ikke ens: de to grønlændere hos Egede snakker om den enes tur til København; mens de fire¹¹ hos Magens snakker om, hvad de laver. Også de to samtaler med danskere har forskelligt indhold. Hos Magens ønsker slaven¹², at kateketen skal fortælle ham Guds ord; mens grønlænderen hos Egede er dybt mistroisk over for missionæ-

¹¹ Magens (1770, s. 52) skriver "to oppasere" i den ene samtale og "to slaver" i den anden.

¹² Magens (1770, s. 37) skriver "en hedning".

ren — hvad der sådan set ikke er noget at sige til, når det er en åndema-
ner, missionæren forsøger at missionere for.

Ud fra ovenstående gennemgang er der intet, der tyder på, at Ma-
gens skulle have brugt Egedes grammatiske beskrivelse som forlæg for
sin egen.

4.3 Christian Protten, 1764

I dette afsnit følger så beskrivelsen af den tredje på dansk skrevne
grammatik over et “eksotisk” sprog, som Magens måske kan have
kendt. Prottens grammatik er i øvrigt genudgivet og oversat til engelsk
af H. M. J. Trutenau. En andenudgave heraf udkom i 1971; men jeg be-
nytter den danske original.

Christian Protten var mulat¹³, sandsynligvis af en dansk fader og
en afrikansk moder, da det omvendte er særdeles usandsynligt. Da han i
1764 skrev sin grammatik over to af de i de danske besiddelser på Afrikas
vestkyst talte sprog, acraisk og fanteisk, som han selv kalder dem, var
han ifølge grammatikkens titelblad “informator” for mulatbørnene, der
boede i den danske befæstning. Sprogenes moderne navne er ifølge
Stockholms Universitets “The Creolist Archives Research Material”¹⁴:
“fante”, “fanti” eller “twi” for fanteisks vedkommende og “gã” for a-
craisks vedkommende.

Grammatikken indeholder som Magenses såvel en grammatisk
beskrivelse som teksteksempler på det beskrevne sprog, men i modsæt-
ning til hos Magens kommer den grammatiske beskrivelse sidst hos
Protten. Eksemplerne fylder i alt 20 sider og grammatikken 24 sider. For
hvert sprog bliver det altså det halve, idet venstresiderne benyttes til det
ene sprog (fanteisk) og højresiderne til det andet (acraisk).

I sin indledning forklarer Protten, at hans grammatik dels skal
hjælpe de indfødte til at lære dansk, fordi de med en grammatisk for-
ståelse af deres eget sprog bedre kan lære et andet, dels skal hjælpe
danskere og andre fremmede til at få indsigt i de beskrevne sprog. Så
sigtet med denne grammatik er altså delvist et andet end Magenses. Om
de to sprog skriver Protten, at det acraiske er svært og blot tales af en
lille gruppe, mens fanteisk er meget nemmere og tales af en stor gruppe
inklusive talere af acraisk.

¹³ Dette forhold nævnes bl. a. i ‘Book II — The Revival under Zinzendorf’ kap. 6 af „History of the
Moravian Church” af James Hutton, som kan findes på internetadressen:
<http://www.everydaycounselor.com/hutton/ii6.htm> . Også i Brøndsted (1966-68, bd. 8, s.
265).

¹⁴ Findes på internetadressen:
http://www.ling.su.se/creole/Afro_Lang-Index.shtml .

4.3.1 Den grammatiske del

Allerede i indledningen begynder Protten at beskrive det acraiske sprog, idet han på siderne A3v-A4r¹⁵ beskriver nogle af de lyd, der adskiller sig fra de danske, og som han derfor forklarer, hvorledes han vil skrive med dobbeltbogstaver i mangel på dækkende bogstaver i det danske alfabet.

Beskrivelserne af de to sprog er som sagt parallel og indledes med en to-siders beskrivelse for hvert sprog af “nomen”, der indeholder såvel navneord som tillægsord. Herunder beskrives, hvorledes flertal markeres, og hvorledes tillægsordene gradbøjes. Protten bemærker, at alle navne- og tillægsord er “indeclinable”, altså uden bøjning i fald, på begge sprog.

I andet afsnit, der blot fylder én side for hvert sprog, opstilles stedordene, hvis placering i navneleddet også beskrives.

Tredie afsnit, der strækker sig over godt 18 sider med omtrent ni til hvert sprog, indledes med en beskrivelse af udsagnsordene, der har tre tider (“Præsens”, “Præteritum” (med både “imperfectum” og “perfectum”) og “Futurum”) og tre måder (“Indicativus”, “Imperativus” og “Infinitivus”). I grammatikken argumenteres for, at der ikke er andre end disse tider og måder. Derefter vises bøjningen af ‘elske’ henholdsvis ‘komme’ i alle tider, måder og personer i de to sprog til trods for, at udsagnsordene rent faktisk ikke udviser person- eller talbøjning.

Hverken fanteisk eller acraisk har “konjunktiv”; men på acraisk findes en måde, som Protten kalder “Frequentativus Modus”, der findes i alle tider, og som han oversætter med ‘denne kommen’. Han er dog ikke ganske sikker på betydningen og overlader det til andre at undersøge nærmere (s. C8r).

Herefter giver Protten en liste over forholdsord med deres danske oversættelse og bemærker, at de, eftersom de altid står efter navneordene, retteligen burde kaldes postpositioner (s. D1v-D2r).

I de næste afsnit opstilles biord efter betydning i følgende grupper: Tid, sted, tal og en gruppe, som Protten kalder “Adverbia qvantitatis & copiæ”, der blandt andet indeholder mådesbiord.

I det næstsidste afsnit opstilles bindeord, og i det sidste udråbsord.

4.3.2 Eksempeldelen

Denne del kalder Protten selv “A. B. C.”, og dækker, skriver han, begge sprog. Den indledes med en liste over bogstaverne, hvortil de la-

¹⁵ Sidetalsmarkeringen følger sandsynligvis det gamle princip med, at hvert hæfte har sit bogstav, og forsider (det vil sige højresider) benævnes recto; medens bagsider (venstresider) benævnes verso; men da nummereringen ikke er gennemført på alle sider, har jeg her valgt at eksplicitere således, at jeg viderefører bogstavering og nummerering, hvor den ikke findes, og benævner højresider med et efterstillet ‘r’ og venstresider med et efterstillet ‘v’.

tinske benyttes, og også det danske <æ> indgår. Så følger en liste over tal, skrevet med de arabiske tal, og dernæst følger i de næste tre afsnit lister over, hvorledes stavelser kan opbygges af to, tre eller fire bogstaver, altså en fonotaks. I de næste fire korte afsnit gives der eksempler på navne fra Biblen med to, tre, fire og fem stavelser. Herefter følger tre afsnit med navne på profeter, apostle og lande. Hele denne første eksempeldel fylder i alt fem sider.

Den næste store del er en parallel oversættelse af et udtog af Luthers katekismus til acraisk og fanteisk, hvilket i alt fylder fjorten sider.

På den allersidste side i bogen efter den grammatiske del vises ugedagenes navne på de to sprog og dansk.

4.3.3 Sammenligning

Prottens bog adskiller sig fra Magenses ved såvel sin opbygning som sit formål. Hos Protten er det kun delvist formålet at hjælpe udlændinge til at forstå de beskrevne sprog, hvad der var det primære mål hos Magens. Prottens værk er med sine i alt 56 sider til at beskrive to sprog også væsentligt kortere end Magenses.

Opbygningen adskiller sig ved, at eksempeldelen hos Protten kommer før grammatikken, og ved, at der ingen samtaler og talemåder er medtaget til at belyse sprogenes brug. Desuden er rækkefølgen i grammatikdelen ikke helt den samme hos Protten og Magens. De adskiller sig i behandlingen af forholdsord, biord, binde- og udråbsord og fortegnelsen over ugedagene. Protten benytter den her nævnte rækkefølge; medens Magens først præsenterer ugedagene, så biord, så forholdsord og endelig binde- og udråbsord.

I valget af kategorier og disses bøjning, vælger Protten at tage udgangspunkt i den latinske grammatik; men afviger fra denne dels ved at nøjes med 3 tider og måder, dels ved selv at foreslå en ny måde ("Frequentativus Modus"). Desuden noterer han sig i modsætning til Magens, at navneordene ikke markeres for fald, selvom de heller ikke bliver det på kreolsk.

Med baggrund i denne sammenligning kan jeg altså konkludere, at Magens ikke har skrevet sin grammatik med Prottens som forlæg.

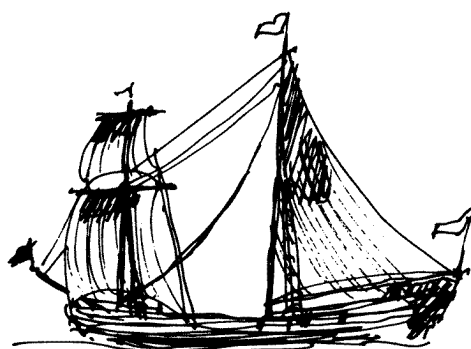
4.4 Konklusion

Egede og Protten var begge som Magens indfødte talere af deres beskrevne sprog. Herfra adskiller Leem sig ved ikke at være modersmålstaler af lappisk, men ved at have lært det for siden at kunne missionere blandt lapperne. Formålet med alle disse grammatikker, inklusive Magenses, var at give missionærerne et værktøj, der ville lette deres

mission. At Prottens grammatik også skulle hjælpe de indfødte med at lære dansk, gør ingen forskel for mine konklusioner.

Ingen af disse tre grammatikker, som Magens kunne have stiftet bekendtskab med, ligner Magenses i så stor en grad, at det er rimeligt at formode, at han har brugt én af disse som forbillede. Der er dog som ved de danske grammatikker, jeg gennemgik i forrige kapitel, lighedstræk, der tillader mig at konkludere, at der var en fælles opfattelse af, hvorledes en grammatisk beskrivelse skulle opbygges. Denne opfattelse bunder vel i en traditionel logisk opbygning, idet det er fornuftigt at kende sprogets lyd, inden ordklasserne præsenteres, ligesom det er praktisk at kende disse, inden syntaksen gennemgås, og inden der gives eksempler på samtaler og ordsprog. En anden grund til denne ensartethed i de grammatiske fremstillinger kan være, at de sprogbeskrivelser, som forfatterne til disse værker har kendt, primært har været af latin og opbygget på denne måde.

Udvalget af latinske skolegrammatikker fra denne periode var ganske stort — alene i Bibliotheca Danica (Bruhn 1877-1902) findes der 5 spalter (ibid. bd. IV, sp. 14-20) med latinske grammatikker, hvorfor jeg som nævnt i indledningen ikke søger at finde et muligt forlæg i disse.

Ill. 11: Skonnert brig (efter Carstens, 1981, s. 34)